

ПРОБЛЕМА ЖИТТЄВОЇ УКОРІНЕНОСТІ ЛЮДСЬКОЇ ОСОБИСТОСТІ У КОНЦЕПЦІЇ „СРОДНОСТІ ПРАЦІ“ Г. СКОВОРОДИ

В традиціях української духовної культури та гуманістики проблема творчої, націленої на добро праці завжди була однією з найважливіших та найактуальніших. Коріння цієї традиції – в класичному філософуванні видатного українського філософа та гуманіста XVIII століття Григорія Сковороди, його концепції „сродності праці“, звертання до якої сьогодні дозволяє побачити крайнощі та однобічні пріоритети в людському життєздійсненні.

Концепція „сродності праці“ Г.Сковороди – це оптимістичне вчення про можливості кожної людини бути повноправним та продуктивним членом світового співтовариства.

Осереддям концепції є морально-етичні роздуми Григорія Сковороди, бо головний об'єкт його філософування – духовний світ людини, пізнання природи та сутності людини, можливості, необхідності та шляхів досягнення щастя та свободи. Екзистенційні роздуми Г.Сковороди спрямовані, перш за все, на людину, яка не має опори в навколишньому світі, людину, неукорінену в бутті. Тому шлях до справжнього, автентичного буття, свободи та щастя, по Сковороді, може проходити тільки крізь самопізнання, моральне вдосконалення людини, буття якої є не чим іншим як діяльністю, спрямованою на безперервне творення людиною самої себе, на пошук своєї „сродності“.

Окрім думки концепції „сродності праці“ були сформульовані Г.Сковородою в 60-ті роки XVIII століття. Але своє остаточне змістовне завершення вона отримує в другій половині 1774 року та викладається у „Розмові, що називається Алфавіт, або Буквар миру“ та „Баснях Харківських“.

Загальнофілософською основою концепції „сродності праці“ є вчення Г.Сковороди про дві натури та три світи, гносеологічний

погляд мислителя на пізнання як самопізнання. „Весь світ,- пише Г.Сковорода в діалозі „Нарцис. Розмови про те: пізнай себе”,- складається з двох натур: одна видима, друга невидима. Видима називається створіння, а невидима – Бог. Ця невидима натура, або Бог всі створіння пронизує і утримує, скрізь і завжди був, є і буде”[1; 85].

Таке антитетичне розуміння світу споріднене з античним уявленням про буття як єдність протилежностей. І зміст самопізнання полягає в усвідомленні істини, згідно з якою все в світі складається з двох протилежних натур: видимої та невидимої, зовнішньої та внутрішньої, тлінної та вічної, тілесної та духовної, тварі та Бога.

Недिवлячись на протилежність, ці натури нерозривно пов'язані між собою, бо невидима натура визначає сутність всього суцього, але здатна існувати тільки у видимій натурі. Значущість цих двох натур не може бути однаковою, адже основою всіх речей, еством „внутрішньої”, справжньої людини є невидима натура – Бог, як не обмежене ні часом, ні простором безпочаткове начало, дух, що несе добро і красу.

Вчення про дві натури органічно пов'язане з розділом Г.Сковородою світу на три специфічні сфери буття або три світи: великий світ (макрокосм), малий світ (мікрокосм, світ людини) та символічний світ (Біблія). В цьому знаходить своє відображення антична ідея про єдність людини та всесвітньої космічної субстанції, за якою людина розглядається як мікрокосм, що відображує в собі особливості макрокосма. Але, на відміну від античних філософів, Г.Сковорода виділяє Біблію як символічний світ, як виявлення вищої реальності, за допомогою якої можна осмислити та усвідомити невидиму натуру – Бога, та побачити іскру Божу в людині. Саме Біблія, богослов'я є, за Г.Сковородою, найвищою життєвою наукою, бо саме вона орієнтує, вчить людину способам досягнення щастя шляхом пізнання себе.

Самопізнання звернене до „внутрішньої”, справжньої людини – людини „серця”, до осягнення Бога в ній. Таке пізнання не може бути здійснене як одномоментний акт. Це довготривале переживання, що здійснюється серцем, яке, з погляду Г.Сковороди, є індивідуальною духовною субстанцією, основою та джерелом життя окремої людини. Такий погляд на серце дозволяє характеризувати вчення мислителя як характерний для української філософської думки кордоцентричний екзистенціалізм.

З етичної точки зору Г.Сковорода розрізняє „досконале” серце, серце людини, що очистилась від „тліну” і „тіні”, пізнала себе та свою сродність, та серце „старе”, яке належить людині, що не пізнала

безодню серця, не відкрила в ньому вогонь любові, власну суть та єдність зі світом.

Таким чином, самопізнання людини в філософії Г.Сковороди є не процедурно-інтелектуальним та пізнавальним, а буттєвістно-онтологічним феноменом, сутність якого в сродній буттю світа людській укоріненості та, в той же час, в екзистенційній суверенності, самоздійсненні, саморозвитку.

На важливість пізнання себе, своїх нахилів у процесі вибору діяльності, наголошує і Б.Паскаль. Так, в „Думках” філософ зазначає, що головне в житті людини – вибір відповідної діяльності, фаху. Але часом цей вибір відбувається цілком випадково, бо замість того, щоб вибрати роботу за покликанням, „спорідненістю”, людина прислухається до думки суспільства, що підвищує значимість певних видів людської діяльності й робить „смішними” інші. Оцінки оточення, на думку Б.Паскаля, неодмінно впливають на рішення людини і вона помиляється у виборі життєвого шляху: „Сила звичаю така велика, що з тих, кого природа створила просто людьми, виходять представники різних спеціальностей: цілі регіони дають тільки мулярів, інші – тільки солдатів і т.п. Звичайно, природа не така одноманітна, але і вона піддається звичаєві. Іноді природа бере гору, утримуючи людину в межах її вроджених нахилів, незважаючи на звичай...”[2;29], але це можливо лише за умови активної позиції людини щодо пізнання себе та власного самовизначення.

Обґрунтовуючи вчення про „сродність праці”, Григорій Сковорода спирається на ідеї грецьких філософів (перш за все – Епіктета) про залежність долі людини від відповідності її природним нахилам. Епіктет порівнює життя з театром, а людей - з акторами, що виконують на сцені життя свою визначену роль [3]. Антична модель „світ – театр” та концептуальне осмислення буття за допомогою театральних аналогій розповсюджується і в часи Відродження (Еразм Роттердамський, Френсіс Бекон, Мішель Монтень та інш.).

До подібних аналогій вдається і Г.Сковорода, що, як свідчить М.Ковалинський, казав: „Світ нагадує театр: щоб зобразити в театрі гру з успіхом та похвалою, то беруть ролі за здібностями. Дійова особа в театрі не за знатністю ролі, а за вдалу гру взагалі хвалиться”[4;27].

Таким чином, мислитель розглядає світ людей як театр життя, а суспільні ролі людей як сукупність „спорідненостей”. Причому, успіх людини залежить не від розміру та значущості ролі, а від її відповідності внутрішнім особливостям актора, які дозволяють якнайкраще виконати свою роль.

У вродженій належності кожної людини до певної діяльнійшої парадигми (ролі в театрі життя) філософ бачить мудрість світовлаштування, екзистенційну сталість, тобто, укоріненість в бутті.

Але труднощі полягають в пізнанні людиною власної ролі, „сродності”, яка дана від природи. Причому, на відміну, наприклад, від французьких матеріалістів, які зводять принцип природної відповідності до задоволення тілесних потреб людей та до користі, Г.Сковорода під природою розуміє не матеріальну, а невидиму природу, як духовну основу та суть людини.

Тобто, принцип „сродності” є принципом відповідності людини, її внутрішнього життя та життєдіяльності найвищому розумному духовному началу, яке і визначає сенс життя людини. Саме „сродність” є виявом в людині „іскри Божої”. Г.Сковорода закликає: „Прислухайся до себе й послухай свого Господа. Є в тобі отець твій, цар і наставник. Прислухайся до себе, знайди його і послухай його. Лиш він знає, що тобі споріднене...” [5;308].

Отже, власний життєвий шлях людина забезпечує собі сама на засадах самопізнання та його результатів – відкриття в собі Бога та духовності. Як підкреслює І.Мірчук, для Г.Сковороди самопізнання, пізнання світу та Бога не є метою самі по собі, а стають „засобом, що веде нас до чинності серця та волі” [6;721].

Не дивлячись на те, що Г.Сковорода, як і античні філософи, і філософи доби Відродження (наприклад, Еразм Роттердамський), виділяє три головні сродності: „сродність до хліборобства”, „сродність до воїнства”, „сродність до богословія”, він підкреслює: „Скільки посад, стільки спорідненостей” [5;314], та відзначає, що ні одна із „сродностей” не є більш значущою, ніж інші: „Сто спорідненостей, сто звань, а всі почесні...” [5;310].

Г.Сковорода на сродність дивиться універсально, тому принцип „сродності” можна застосовувати до кожної людини, бо кожен має нахил до відповідної „спорідненої” діяльності, і цей нахил людина повинна пізнати та прийняти як необхідну умову досягнення щастя та свободи. Саме у виявленні та реалізації своєї індивідуальної „сродності” Г.Сковорода бачить сенс життя кожної людини. І це положення є вихідним для філософа.

Якщо ж людина, яка прагне багатства, влади, слави, йде врозріз з принципом „сродності”, то тим самим вона опиняється на згубному шляху рабства перед „сліпою натурою”. Людина, що не прислухається до вимог розумної природи, втрачає гармонію, живе у стані страху, нудоти, докорів сумління. Слідування згубним пристрастям веде людину від самої себе, і тоді перетворюється „правління – у муки,

суддівство – у крадіжку, війнство – у грабіж, а науки – у знаряддя злоби”[5;315]. Тому багатство, влада й слава, на думку Г.Сковороди, не є умовою досягнення щастя і свободи, а значить, не є і засобом буттєвісного укорінення людини.

Щоб уникнути невірних шляхів, пізнати свою „сродність”, потрібно враховувати, що сродні нахили характеризуються сталістю, вони легко здійснюються та корисні для людини. А якщо сродна діяльність корисна для індивіда, то вона стає корисною і для суспільства, бо веде до злагодженої, гармонійної діяльності. Порушення закону сродності веде до згубних соціальних наслідків: несвободи, несправедливості, до рабства і зла. До того ж, чим вище соціальне положення, яке займає людина, тим більш шкідливим буде вплив несродної діяльності.

Крім гонитви за багатством і славою, ознаками відхилення від природи, за Г.Сковородою, є відсутність морального задоволення від процесу діяльності, пригнічений стан душі: „...Без природи труд ніяк не може бути солодким.

Справжня сердечна насолода міститься у спорідненій праці. ...Достатком задовольняється лиш тіло, а душу звеселяє споріднена праця”[5;319-320].

Несродність, невідповідність природі, прагнення йти проти неї, бути вище, вийти за її межі породжують, на думку мислителя, лицемірство, ненависть та перетворюють кожную добру справу в протилежність. Неспорідненість „плюндрує й розбещує будь-яку посаду”, веде до втрати „сердечної веселості”, „вбиває науки й мистецтва”, ганьбить „чин священицький і монаший”[5;333]. Тобто, „сродний труд” розглядається Г.Сковородою як найважливіша цінність та добродійність.

З концепцією „спорідненої праці” пов’язаний і принцип „нерівної рівності”, який філософ протиставляє принципу „рівної рівності”, проголошеному французькими просвітниками. „І що дурніше, ніж рівна рівність, яку дурні надаремно намагаються запровадити в світі?”[5;324], - питає мислитель.

Г.Сковорода пояснює своє розуміння рівності, уподібнюючи Бога фонтану, який наповнює різні за обсягом посудини: „Ллються із різних трубок різні струмені у різні посудини, що стоять навколо фонтана. Менша посудина має менше, однак у тому дорівнює більшій, що однаково повна”[5;324]. Таким чином, рівність розуміється не як соціальне нормування благ та багатства, а як гармонія людини зі світом та з самою собою.

Обґрунтовуючи основні положення концепції „сродності праці”, Г.Сковорода розкриває і природу, і функції потреб, задовольняючи які, людина стверджує себе в світі, забезпечує своє існування та одержує духовне і моральне задоволення.

Потреба, або „нужність”, за Г.Сковородою, - це ті блага, не одержавши які, людина втрачає можливість жити гідно, прирікається на страждання, тобто, це потреба людей в їжі, одязі, здоров’ї, відпочинку і, звісно, у „сродній праці”.

Якщо сучасні філософи розглядають потреби у єдності природного та соціального факторів, наголошують на надмірне зростання потреб, на перетворення сучасного суспільства в суспільство споживання, то Г.Сковорода бачить в потребі виключно природність.

Причому, головним критерієм визначення першорядності тієї чи іншої потреби є „легкість” чи „трудність” її задоволення. „Благословенний, хто робить потрібне нетрудним, а трудне непотрібним”[7;409], - пише Г.Сковорода, розвиваючи ідею Епікура про справжні, природні та неприродні, надумані потреби та проблеми.

Такий погляд на проблему потреб підводить філософа до одного з найважливіших висновків концепції „сродності”: природний, „сродний” труд є одночасно потребою тіла та потребою духа, тому що приносить задоволення та насолоду; природна „сродність” надихає на відшукання гідних людини шляхів та засобів задоволення потреб. Найкращим серед інших шляхів та засобів життєвої укоріненості людської особистості є „сродний труд”, що приносить людині насолоду не тільки своїми результатами, а й самим процесом діяльності. Характеризуючи таку працю, Г.Сковорода вживає слова „забава”, „свято”, тому що „сродний труд” – це не тільки фізичні зусилля, а й активність духу та думки, прямування по шляху пізнання.

Таким чином, „сродна праця” – це процес духовно-практичного освоєння світу, який, за словами С.Кримського, „виступає як духовна діяльність, що протікає за алгоритмами практичних дій”[8;72]. Це олюднена праця, яка несе в собі позитивні, конструктивні сили, яка допомагає людині здобути сутнісні сили та реалізувати їх, праця, в процесі якої „стверджується спорідненість людини з усім сущим”[8;73], і, в той же час, зміцнюється індивідуальність, неповторність, свобода та моральна суверенність особистості.

Тобто, „сродний труд”, за Г.Сковородою, є перш за все не засобом, а метою та сенсом життя.

Але, на наш погляд, в концепції „сродності” Г.Сковороди є деякі протиріччя. Акцентуючи увагу на абсолютній залежності самовизначення людини від природних нахилів, філософ фактично заперечує активність суб'єкта, свободу волі людини у виборі життєвого шляху, адже необхідно лише слідувати за невидимою натурою, підкорившись долі та знаходячи втіху у тому, що справжнє щастя – в самій людині, в її серці, а зовнішній світ – це суєта. Тим самим Г.Сковорода не враховує соціальний характер потреб людини, не припускає можливості невідповідності природних нахилів та соціальних умов для їх розвитку. Застосовуючи до світу людей аналогії з природою, де дерево може бути тільки дубом чи тільки березою, а одночасно дубом і березою бути не може, філософ вважає, що і людина може виконувати тільки одну роль, мати тільки одну „сродність”. Питання про потребу людини в різнобічній, багатогранній діяльності, а отже і про необхідність всебічного вільного розвитку особистості, не може бути вирішене. Обмежуючи потреби людини найнеобхіднішим, Сковорода не дає можливості розгорнути людські горизонти. Заперечуючи виявлення себе через багатство матеріальної практики, філософ приходять до аскетизму, де суб'єктом свободи є не реальна жива людина, а її духовна сутність.

Тому і шлях до гармонійного суспільства, як вважає Г.Сковорода, повинен проходити не стільки крізь всебічний розвиток особистості, її фізичних та духовних потреб, скільки крізь самообмеження та мінімізацію потреб.

Як підкреслює М.Попович, „...суть вчення Сковороди в тому, що жодних рецептів досягнення справедливого суспільства, загального щастя не може бути. ...Він лише вказує на втрачені цінності. Гостро відчуває ускладнення життя, суспільних механізмів і людських потреб”[9;288].

Можливо, слабкі сторони концепції „сродності” обумовлені своєрідним життєвим досвідом філософа, що жив без власної домівки, без родини, за рахунок покровителів, задовольняючись мінімумом. Тому Г.Сковорода вважає, що зростання потреб та бажань приводить до неможливості їх здійснення, а отже, людина втрачає рівновагу та свободу. І тільки повернення до невідчуженої „сродної” праці може привести людину до узгодження бажань та їх задоволення, до насолоди від самого процесу труда. Тобто, працю Г.Сковорода розглядає не з позиції економічних результатів, а з погляду моральних наслідків.

Враховуючи вищевикладене, ми можемо оцінити вчення Г.Сковороди про „сродність праці” як духовно-практичний спосіб екзистенційного укорінення та

суверенності, осередком якого є моральні цінності та почуття людини.

Література:

1. Сковорода Г. Нарцис. Розмови про те: пізнай себе // Сковорода Г. Пізнай в собі людину. – Львів: Світ, 1995. – С.63-104.
2. Паскаль Б. Слабкість людини, нестійкість її природних знань // Паскаль Б. Думки про релігію. – К.,1998.
3. Див.:Античные философы. Свидетельства, фрагменты, тексты. – К.,1955.
4. Ковалинський М. Життя Григорія Сковороди // Сковорода Г. Пізнай в собі людину.- Львів: Світ, 1995. – С. 10-44.
5. Сковорода Г. Розмова, що називається Алфавіт, або Буквар миру // СковородаГ. Пізнай в собі людину. – Львів: Світ, 1995.- С.302- 342.
6. Мірчук І.Історія української філософії // Енциклопедія українознавства. – Т.2. – К.,1995.
7. Сковорода Г. Боротьба Архистратига Михаїла із Сатаною про те: легко бути добрим // Сковорода Г. Пізнай в собі людину. – Львів: Світ, 1995. – С.393-416.
8. Кримський С.Б. Философия как путь человечности и надежды.– Київ: Курс.2000.–308с.
9. Попович М.В. Нарис з історії культури України. – Київ: „АртЕк”,1999. – 728с.

Анотація

В даній статті аналізується зміст концепції “сродної праці” Г. Сковороди. Автор трактує вчення вітчизняного філософа про “сродну працю” як духовно-практичний спосіб екзистенційного укорінення, осередком якого є вищі моральні цінності людини.

Аннотация

В представленной статье анализируется содержание концепции “сродного труда” Г. Сковороды. Автор трактует учение украинского философа о “сродном труде” как духовно-практическом способе экзистенциального укоренения, сердцевинной которого являются высшие моральные ценности человека.